

УДК 159.923:316.613.432

Г. О. Богданович, асп.Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова,
кафедра загальної та соціальної психології,
e-mail: ani-psy@mail.ru

НЕДОВІРА ІНШИМ ЯК ОСОБИСТІСНА ДИСПОЗИЦІЯ

Стаття присвячена проблемі міжособистісної недовіри як соціально-психологічного феномена, який виступає умовою погіршення взаємодії людини з суспільством. Недовіра іншим розглядається в рамках диспозиційної концепції регуляції соціальної поведінки особистості, визначається механізм виникнення недовіри як актуальної диспозиції особистості.

Ключові слова: недовіра, довіра, диспозиція, установка.

За останні десятиріччя в психологічній літературі проблемі довіри та недовіри приділяється все більша увага. Проблема довіри поступово займає статус самостійного соціально-психологічного явища, її компоненти частіше розглядаються в якості базових інтегральних характеристик особистості, котрі багато в чому визначають стратегію поведінки особистості. Довіра являється одним з найважливіших факторів, який визначає характер не тільки міжособистісних, а й усіх соціальних відносин та забезпечує інтеграцію та стабільність суспільства. Схильність довіряти іншим сприяє формуванню відносин співробітництва та солідарності, різноманітних форм громадських асоціацій та об'єднань, що створюються на добровільних засадах і сприяють залученню особистості в процес вирішення суспільних справ. Згідно з даними соціологічного моніторингу в Україні, рівень довіри населення до основних соціальних інститутів та співвітчизників є вкрай низьким, показники якого викликають занепокоєння серед дослідників щодо перспектив формування соціальних зв'язків [1, 540].

Постановка проблеми

Звернення до вивчення феноменів довіри та недовіри в українській науці розпочалося лише у 1980–1990-ті роки насамперед у політологічній, економічній та соціологічній літературі. Так, аналіз досліджень дозволяє простежити зниження рівня довіри не тільки щодо органів влади та політичних лідерів та партій, а й зменшення рівня міжособистісної довіри. Так, українські дослідники відзначають, що «синдром недовіри», притаманний українському суспільству, знаходить свій вияв у ставленні громадян не тільки до владних інституцій, але й до соціуму взагалі [1, 540].

Людина як особистість формується через свою взаємодію з іншими людьми, може пізнати себе як індивіда через іншого саме тому, що інший є носієм суспільних відносин. Довіра та недовіра виступають в якості сполучної ланки, що регулює відносини між індивідом та соціумом, інтегрує досвід взаємодії з ним, орієнтує особистість у системі відносин, які сприяють розвитку суб'єкта, зберігають соціально-психологічний простір людини. Відсутність довірливих відносин до оточуючих призводить до поступового відчуження людини, постійного очікування небезпеки

та негативного ставлення до інших, перешкоджає особистісній та професійній самореалізації — все це не сприяє повноцінному існуванню особистості в соціумі.

Отже, **метою** нашого дослідження є аналіз проблеми міжособистісної недовіри в соціально-психологічному плані.

Результати теоретичного аналізу проблеми

У більшій частині теоретичних робіт проблема недовіри розглядається як протилежність довірі. J. Keyton та S. Faye провели теоретичний аналіз існуючих робіт щодо проблеми взаємозв'язку довіри та недовіри і відзначають, що недовіра може бути охарактеризована як:

- порушення довіри;
- низький рівень довіри;
- відсутність довіри;
- характеристики, протилежні довірі [2, 3].

В останні роки з'явилися дослідження, в яких недовіра та довіра розглядаються як окремі і відмінні конструкти в межах багатогранних міжособистісних відносин [3, 439]; як відносно автономні психологічні феномени, що мають як подібні, так і різні характеристики: ознаки, умови виникнення, критерії та функції в регуляції життєдіяльності суб'єкта [4, 9]. Отже, дослідники поступово приходять до точки зору, згідно з якою довіра та недовіра розглядаються як взаємопов'язані психологічні феномени, але в значній мірі незалежні один від одного.

Закордонні автори під недовірою розуміють упевнене очікування того, що наміри і вчинки іншої людини є згубними та несуть шкоду для власних інтересів індивіда [3, 438]. У роботах російських авторів, що присвячені досліджуваній проблемі, під недовірою розуміють:

- психічне утворення суб'єкта, що виражає його негативне ставлення до об'єкта [5, 8];
- психологічне відношення, що включає усвідомлення ризиків, почуття небезпеки та негативні оцінки партнера, які виникають при відкритості суб'єкта та партнера по взаємодії [6, 57].

Ми пропонуємо розглядати проблему недовіри іншим у контексті соціально-психологічної проблематики. Міжособистісна недовіра виступає в ролі диспозиції особистості, що формується протягом життя людини завдяки попередньому життєвому досвіду.

Недовіра іншим — це особистісна диспозиція, що сформована на підставі подій життєвого досвіду та представляє собою схильність сприймати оточуючих людей як потенційно небезпечних, здатних своєю поведінкою та вчинками завдати шкоди благополуччю суб'єкта.

Відповідно до нашого припущення, схильність не довіряти оточуючим формується протягом життя індивіда, у процесі міжособистісної взаємодії. Особливу увагу варто звернути на наявність негативного минулого досвіду — на так звані «кризові» або «переломні» події в житті людини, які пов'язані із втратою довіри іншим. До таких подій можна віднести зрадництво, обман, невиконані обіцянки, зраду, несправедливість стосовно людини та ін., які спричиняють розчарування в людях. Наявність таких «переломних» подій сприяє формуванню у свідомості суб'єкта переконаності у тому, що при взаємодії з оточуючими людьми до них варто ставитися з недовірою та обережністю. Суб'єкт прогнозує результат взаємодії з іншими людьми та, свого роду, передбачає те, що його

намагаються обманути або використати його інформацію в корисливих цілях (або просто – посміються, виставлять його в несприятливому вигляді). Будь-яка дія або вчинок, виконані іншою людиною (навіть якщо ця людина переслідує чесні наміри) інтерпретуються суб'єктом як додаткове свідчення, що виправдує початкове рішення не довіряти йому. R. J. Lewicki та співавтори описують подібну реакцію як «пророцтво, що має збутися» [3, 439]. Подібні «кризові» та «переломні» життєві події й переживання формують основу особистості, яка проявляється в рисах і властивостях, притаманних суб'єктові.

Отже, недовіру іншим ми будемо розглядати як особистісну диспозицію, на підставі якої індивід прогнозує (очікує), що оточуючі люди, які вступають із ним у контакт, прагнуть обманути його, зрадити заради вигоди або використати повідомлювані їм відомості в корисливих цілях або для того, щоб завдати шкоди — як психологічному, так і матеріальному благополуччю.

Згідно з диспозиційним напрямком у вивченні особистості, людина має широкий набір схильностей (рис) діяти певним чином у різних ситуаціях незалежно від часу й зміни ситуацій. Г. Олпорт, автор концепції рис особистості, під рисою особистості має на увазі гіпотетичний конструкт, що характеризує схильність індивідуума поводитися подібним чином у широкому діапазоні ситуацій. Відповідно до його теорії вся поведінка людини відносно стабільна із часом та у різних ситуаціях. Г. Олпорт відзначає, що риси — це тільки один з факторів, який детермінує дану дію й робить його «характерним» для людини, але вони ніколи не бувають єдиним визначальним фактором [7, 372].

Пізніше під диспозицією особистості (рисою) стали розуміти зафіксовану в досвіді схильність сприймати й оцінювати умови діяльності, власну активність індивіда й дії інших, а також готовність діяти в певних ситуаціях відповідним чином [8, 348].

На наш погляд, міжособистісна недовіра виступає в ролі диспозиції, а саме — як схильність особистості, та формується протягом життєвого досвіду суб'єкта.

Диспозиційна концепція регуляції соціальної поведінки особистості була розроблена В. О. Ядовим [9]. Основна ідея, яка лежить в основі цієї концепції, полягає у тому, що людина має складну систему різних диспозиційних утворень, які регулюють його поведінку та діяльність. У теорії про диспозиційну регуляцію соціальної поведінки особистості В. О. Ядов відзначає, що диспозиційні утворення формують ієрархічно організовану цілісну систему та являються продуктом попереднього досвіду, у якому фіксуються звичні способи задоволення різних потреб особистості у звичних соціальних умовах. Системоутворюючою ознакою, єдиною для цієї цілісності, повинні бути різні стани та різні рівні схильності або готовності людини до сприйняття умов діяльності, його поведінкових готовностей, що спрямують діяльність, які так чи інакше фіксуються в особистісній структурі в результаті онтогенезу. Основною функцією диспозиційної системи В. О. Ядов вважає психічну регуляцію соціальної діяльності (поведінку) суб'єкта в соціальному середовищі [9, 97].

Особистісні диспозиції утворюють ієрархічно організовану систему, вершину якої становить загальна спрямованість інтересів і система ціннісних орієнтацій, середні рівні — система узагальнених соціальних установок («атитюдів») на різноманітні соціальні об'єкти й ситуації, а нижній — поведінкові готовності до дії в максимально конкретизованих соціальних ситуаціях (тобто поведінкові установки) [9, 94–96].

При розгляді структури диспозиції треба звернути увагу на соціальну установку, тому що вона є невід'ємною частиною диспозиційного утворення. Соціальна установка (атитюд) є латентним станом схильності індивіда до позитивної або негативної оцінки об'єкта або ситуації, що формується завдяки його життєвого досвіду [10, 161].

Може виникнути питання, у чому відмінність установки від диспозиції, тому що обидва цих терміна позначають готовність діяти в певних ситуаціях певним чином. На думку Г. Олпорта, диспозиція носить більш узагальнений характер і має більш високий рівень інтегрованості, установка більшою мірою відноситься до руху, ніж до внутрішнього стану [7, 382]. В. О. Ядов під диспозицією розуміє дещо, що визначає, регулює соціальну установку і завдяки цьому управляє поведінкою людини [9, 93].

Таким чином, якщо розглядати поведінку людини з точки зору диспозиції (установки), яка виробляється завдяки попередньому досвіду, можна припустити, що у індивіда формуються риси характеру, зумовлені досвідом адаптації до різних класів ситуацій. Особистісну рису, яка переінтерпретується як ситуаційно-залежна установка (диспозиція), можна визначити як схильність (готовність) до певної поведінки в певному класі ситуацій [11, 57]. У зв'язку із цим представляється правомірним розглядати диспозиційно-настановні явища в рамках деякої загальної диспозиційної структури особистості як цілісного суб'єкта діяльності.

При розгляді міжособистісної недовіри в рамках ієрархічної системи диспозицій необхідно відзначити, що прояви недовіри починаються на рівні соціальних установок, що містять три компоненти – когнітивний, афективний і поведінковий. Афективний компонент включає емоційно-оцінне припущення щодо рівня безпеки конкретної людини, з якою суб'єкт збирається вступити у взаємодію. Завдяки когнітивному компоненту індивід прогнозує своє ставлення до інших людей, засноване на попередньому досвіді, й здійснює прогнозування їх вчинків стосовно себе. Поведінковий компонент припускає вибір стратегії поведінки, у якій проявляються формально-динамічні характеристики довіри або недовіри: ступінь і вибірковість.

Установка формується як ситуаційно обумовлена реакція індивіда на певний соціальний об'єкт або подію (наприклад, людина зіткнулася із ситуацією, коли її зрадили – не повернули гроші, які вона позичила). Далі, на основі попереднього досвіду та когнітивної переробки різних ситуацій міжособистісної взаємодії та спілкування, у індивіда формуються стійкі базисні соціальні установки (стосовно нашого прикладу – не варто позичати гроші наступного разу). Вищий рівень диспозиційної ієрархії утворює система ціннісних орієнтацій, що виступає в ролі так званої «картини світу» або «концепції життя» індивіда, що характеризується переконаністю у тому, що будь-яка людина може зрадити заради вигоди, заподіяти шкоду і їй не можна довіряти.

Механізм функціонування диспозиційної системи пов'язаний із трьома основними компонентами диспозицій (когнітивним, афективним та поведінковим), їх фіксацією в попередньому досвіді. Поведінка людини являє собою цілісну систему, в якій всі елементи диспозиційної структури взаємозалежні й взаємодіють певним чином. Відповідно до ієрархічної організації диспозиційної системи нижчі рівні диспозиційної ієрархії перебудовуються так, щоб забезпечити реалізацію поведінки, що регулюється більш високим диспозиційним рівнем, адекватним ситуації. У результаті домінування вищих рівнів регуляції діяльності

стосовно нижчих вся диспозиційна система приходить у стан актуальної готовності та утворює актуальну диспозицію (диспозицію з більшою особистісною вагою).

Якщо розглядати проблему міжособистісної недовіри в рамках концепції диспозиційної регуляції соціальної поведінки особистості, необхідно визначити механізм виникнення недовіри як актуальної диспозиції, що впливає на особливості соціальної поведінки людини. Як нами було зазначено вище, втрата довіри прямо залежить від наявності «переломних», або «кризових» подій у житті людини. Різні ситуації, які зробили переломне значення в житті людини та сприяли формуванню диспозиції недовіри, викликають емоційно забарвлені переживання, які згодом «залишаються» у пам'яті людини й виступають у ролі спогадів. Якщо у індивіда присутня установка на недовіру оточуючим людям, то дана диспозиція (установка) сформувалася в результаті попереднього життєвого досвіду даної людини (завдяки наявності «кризових» ситуацій, що зробили переломне значення для індивіда). У результаті впливу цього досвіду ця диспозиція автоматично переноситься в нову для індивіда ситуацію й поширюється практично на всіх оточуючих людей.

Переломні події, завдяки когнітивній переробці й під впливом емоційної забарвленості спогадів, утворюють так звані когнітивно-емоційні зв'язки, що представляють собою емоційно забарвлені знання [9, 103]. Когнітивні компоненти легко спливають у свідомості й поведінці людини. Їх можна інтерпретувати як детерміновані цілою системою знань і поведінкових планів, які були засвоєні завдяки попередньому досвіду і якби «спрацювали» на емоційне хвилювання. Емоційна забарвленість спогадів залежить не від сили емоцій, які були пережиті у момент події, а від актуальності цих спогадів для суб'єкта. Таким чином, у нашому прикладі щодо наявності ситуації, що сприяла виникненню недовіри стосовно певної людини або людей, у пам'яті індивіда спливає не тільки саме усвідомлення того, що ця подія була неприємною, але й емоційна забарвленість негативного характеру стосовно цієї події.

На думку В. О. Ядова, когнітивно-емоційні зв'язки являють собою основні «заготовлення» диспозиційної структури й в остаточному підсумку являють собою поведінкову готовність або програму поведінки особистості в соціумі. Поведінкова готовність (програма поведінки) — підсумок актуалізації диспозиційних утворень, адекватних умовам діяльності [9, 103].

Таким чином, міжособистісна недовіра як диспозиція особистості являє собою когнітивно-емоційні утворення, які засновані на підставі подій життєвого досвіду. Ці когнітивно-емоційні утворення створюють поведінкову готовність сприймати оточуючих людей як потенційно небезпечних та здатних своєю поведінкою та вчинками завдати шкоди благополуччю суб'єкта (як психологічному так і матеріальному) — обманути, скористатися ширістю в корисливих цілях, зрадити та ін.

Висновки

1. На даний час у психологічній науці немає чіткого та узагальненого визначення недовіри як соціально-психологічного феномена. Згідно з останніми дослідженнями, довіра та недовіра розглядаються як взаємопов'язані психологічні феномени, але в значній мірі не залежні один від одного.

2. На нашу думку, міжособистісна недовіра виступає в ролі диспозиції, а саме як схильність особистості сприймати оточуючих людей як потенційно небезпечних, здатних своєю поведінкою та вчинками завдати шкоди благополуччю суб'єкта. Схильність не довіряти оточуючим формується протягом життя індивіда, у процесі міжособистісної взаємодії. Вагомий вплив на формування недовіри іншим мають «переломні» життєві ситуації власного досвіду, завдяки яким у суб'єкта формується переконання, що оточуючим людям не слід довіряти.

3. При розгляді недовіри в рамках ієрархічної системи диспозицій виділяється її трикомпонентна структура (когнітивний, афективний і поведінковий). Афективний компонент включає емоційно-оцінне припущення стосовно оточуючих людей, з якими суб'єкт збирається вступати у взаємодію; когнітивний — прогнозування вчинків людей стосовно себе, засноване на власному досвіді; поведінковий — вибір стратегії власної поведінки з оточуючими (довіряти чи ні).

4. Механізм виникнення недовіри як актуальної диспозиції здійснюється на основі наявності «кризових» або «переломних» подій в житті індивіда, які, завдяки когнітивній переробці та під впливом емоційної забарвленості спогадів, утворюють емоційно забарвлені знання стосовно певної ситуації недовіри. Ці емоційно забарвлені знання в остаточному підсумку являють собою диспозиційні утворення, які й становлять програму поведінки особистості в соціумі, що включає наявність схильності не довіряти іншим та очікувати від взаємодії з ними небезпечність та шкоду для власних інтересів суб'єкта.

Література

1. *Кокорська О. І., Кокорський В. Ф.* Довіра як фактор консолідації суспільства // Розвиток демократії та демократична освіта в Україні: матеріали II міжнар. наук. конф. Одеса, 24–26 травня 2002 р. — К.: Ай-Бі, 2003. — С. 540–548.
2. *Keyton J., Faye S.* A Comparative Empirical Analysis of Theoretical Formulations of Distrust // Social Science Electronic Publishing, Inc. http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=399500.
3. *Lewicki R. J., McAllister D. J., Bies R. J.* Trust and distrust: New relationships and realities // The Academy of Management Review. — 1998. — Vol. 23. Is. 3. — P. 438–459.
4. *Табхарова С. П.* Взаимосвязь доверия и недоверия личности другим людям с отношением к соблюдению нравственных норм делового поведения: Автореф. дис... канд. псих. наук. — М., 2008. — 28 с.
5. *Антоненко И. В.* Социальная психология доверия: Автореф. дис... д-ра псих. наук. — Ярославль, 2006. — 48 с.
6. *Купрейченко А. Б., Табхарова С. П.* Критерии доверия и недоверия личности другим людям // Психологический журнал. — 2007. — № 2. — С. 54–67.
7. *Олпорт Г.* Становление личности: избранные труды — М.: Смысл, 2002. — 462 с.
8. *Ядов В. А.* Стратегия социологического исследования. — М.: Добросвет, 1998. — 596 с.
9. *Ядов В. А.* О диспозиционной регуляции социального поведения личности // Методологические проблемы социальной психологии. — М., 1975. — С. 89–105.
10. *Шихирев П. Н.* Современная социальная психология. — М.: Институт психологии РАН, 2000. — 448 с.
11. *Шмелев А. Г.* Психодиагностика личностных черт. — СПб.: Речь, 2002. — 480 с.

А. А. Богданович, асп.

Одесский национальный университет им. И.И. Мечникова,
кафедра общей и социальной психологии,
e-mail: ani-psy@mail.ru

НЕДОВЕРИЕ ДРУГИМ КАК ЛИЧНОСТНАЯ ДИСПОЗИЦИЯ

Резюме

Статья посвящена проблеме межличностного недоверия как социально-психологического феномена, выступающего условием ухудшения взаимоотношений человека и общества. Недоверие другим рассматривается в рамках диспозиционной концепции регуляции социального поведения личности, определяется механизм возникновения недоверия как актуальной диспозиции личности.

Ключевые слова: недоверие, диспозиция, установка.

A. A. Bogdanovich

Odessa National University,
Department of General and Social Psychology,
e-mail: ani-psy@mail.ru

DISTRUST IN OTHERS AS A PERSONALITY DISPOSITION

Summary

The article is devoted the problem of interpersonality distrust as the socially-psychological phenomenon, salient a condition worsening of mutual interaction between the person and a society. The distrust in others is examined with the framework of disposition conception of regulation of social behavior of personality, the mechanism of origin of distrust as an actual disposition of personality is determined.

Key words: distrust, disposition, attitude.